

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Томашевська І.

ВСТУП

Історична пам'ять є підґрунтям і духовним стрижнем соціальної свідомості, що уможливорює самоідентифікацію як окремої особистості, так і суспільства в цілому. Історична пам'ять є важливим рушієм соціальної згуртованості, єдності та формування національної ідентичності.

На рубежі XX–XXI століть у міждисциплінарній галузі memory studies все помітніше почали виділятися дослідження, в яких проблематика пам'яті та ідентичності переплітається з комплексом ключових питань історичного пізнання, а також функцій і способів презентації історичного знання, включно з типами історичних наративів. Однією з тенденцій сучасної науки є міждисциплінарність досліджень, що особливо яскраво проявляється в гуманітарних науках. Це спосіб адаптувати досвід минулого до реалій та викликів сьогодення.

Історична пам'ять – це жива спадщина минулого, яка формує уявлення про себе та навколишній світ. Історична пам'ять є феноменом, який досліджується в різних аспектах: від філософії, соціології та історії до культурології, психології та педагогіки.

У сучасному світі, охопленому процесами глобалізації та поширення мультикультурності, проблеми, пов'язані з історичною пам'яттю, набувають ключового значення у формуванні національної ідентичності та національної ідеї. Пам'ять, включаючи історичну та культурну пам'ять, стає фундаментальним елементом національного державотворення і способом збереження національної спадщини.

У даному контексті дослідження пам'яті та її ролі у формуванні національної ідентичності набуває особливої актуальності. Історична пам'ять, як система накопиченого досвіду попередніх поколінь, відіграє важливу роль у формуванні національної ідентичності та створенні національної ідеї. Вона є не лише джерелом знань про минуле, а й підґрунтям для створення спільних цінностей і символів, які об'єднують нації та суспільства.

Історична пам'ять може слугувати інструментом національного державотворення, сприяючи формуванню спільного бачення майбутнього та спільних цінностей.

1. Історична пам'ять: теорія та поняття

Впродовж останнього десятиліття категорія «історична пам'ять» впевнено увійшла в науковий обіг, а згодом і в повсякденний вжиток. У європейському та українському науковому просторі були опубліковані праці, щодо різних аспектів збереження пам'яті про минуле, були зроблені спроби створення

цілісних та багатовимірних інтерпретацій та результатів численних емпіричних досліджень.

Можна зазначити, що ані відсутність єдиної загальновизнаної теорії історичної пам'яті, розглянутої в її колективному вимірі, ані різноманіття термінів не перешкоджають говорити про «парадигму пам'яті» в сучасному соціогуманітарному знанні. Наявність спільної «меморіальної» перспективи, яка дозволяє розглядати різноманітні й досі мало пов'язані явища під єдиним кутом зору, є достатньою підставою для цього.

Висвітлення та концептуальне визначення феномену історичної пам'яті доречно розпочати з методологічної основи, з визначення теоретичних засад її відновлення в системі гуманітарних наук.

Концепт «історична пам'ять» в науковому дискурсі інтерпретується по-різному: як спосіб збереження та передачі минулого; як індивідуальна пам'ять про минуле; як колективна пам'ять про минуле; як соціальна пам'ять про минуле і, зрештою, просто як синонім історичної свідомості. Історична пам'ять – поняття колективне. Вона полягає як у збереженні, так і в розумінні суспільного історичного досвіду. Колективна пам'ять поколінь може бути як серед членів сім'ї, певних груп, населення міста чи села, так і у всієї нації, країни та всього людства¹.

Історична пам'ять відтворює неперервність і наступність соціального буття. Зміст пам'яті – минуле, але без нього неможливе сучасне мислення, минуле – це фундаментальна основа актуального пізнавального та формування свідомості.

Як один з найважливіших системоутворювальних елементів суспільної свідомості, історична пам'ять є своєрідним відображенням поглядів та позицій окремих осіб та суспільства в цілому щодо окремих фактів та подій минулого. Її зміст складає сукупність знань і понять, цінностей та символів, ідей та переконань, вірувань і звичаїв, традицій, норм і правил поведінки, що передаються від покоління до покоління та утворюють стрижень етнічної та культурної самоідентифікації індивідів. А відтак, відбувається вагомий вплив на регулювання їхньої поведінки, визначаючи сьогодення і майбутнє як окремих соціальних груп і спільнот, так і етносів та суспільства в цілому.

Збережені в пам'яті уявлення про минуле виступають як ціннісні орієнтири, які забезпечують регулюючий вплив на поведінку людей, їхнє сприйняття світу та сприяють формуванню національної та культурної ідентичності.

Водночас історична пам'ять накопичує й негативні уявлення, зберігає спогади про події, що спричинили значні моральні, людські та матеріальні втрати. Ці феномени виступають як своєрідні антицінності, які людство отримує з уроків історії, а їхнє нормативно-коригувальне значення полягає в тому, що вони застерігають населення та усіх соціальних суб'єктів від повторення помилок Минулого.

Дослідження історичної пам'яті було започатковане ще у працях таких філософів, як: Аристотель, А. Августин, М. Гайдеггер, Г. Гоббс, Г. Гегель, Д. Локк, І. Кант, Ф. Ніцше, Платон, П. Рікер та інших.

¹ Судин Д.(2021) Множинність моделей історичної пам'яті в українському суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* № 3. С. 65–90.

Вивченням «пам'яті» займалися багато вчених і дослідників. Безпосередній вплив на становлення та розвиток меморіальної (історичної) пам'яті (historical memory studies) мали французька соціологічна школа та третє покоління школи «Анналів». Провідними зарубіжними вченими, які вивчають «феномен пам'яті», є А. Асман, Я. Асман, М. Гальбваск, П. Нора, А. Мегілли, П. Хаттон, Жак Ле Гофф, Д. Лоуенталь, Г. Люббе, Й. Рюзен, П. Рікерр, П. Бергер, Б. Гене та інші, які вважаються основоположними дослідження пам'яті та меморіальної практики.

У різних аспектах проблему історичної пам'яті у наукових дослідженнях представили українські вчені: В. Артюх, Т. Букіна, В. Вашкевич, М. Гурик, В. Гриневич, М. Грушевський, О. Калішук, Н. Кузьмінєць, М. Мирний, Л. Нагорна, О. Стадник, М. Філіпович, Б. Шатська, Ю. Шаповал, Н. Яковенко, Я. Ярош та інші.

В аспекті формування національної спільноти, розбудови держави та трансформації національної ідентичності особливу значимість мають наукові розвідки Ю. Грицака, В. Євтуха, О. Забузько, Л. Залізняка, Л. Зашкілляка, С. Здіорука, М. Рябчика, М. Степика, Шаповала, М. Яковенка.

У наукових розвідках М.Філіпович, розкриває проблему історичної пам'яті в контексті її ролі у формуванні національної самоідентифікації. Авторка у своїх дослідженнях представила концептуальні основи формування історичної пам'яті через систему сучасної освіти в Україні. Значимим аспектом наукових пошуків М. Філіпович є розкриття проблеми в контексті російсько-української війни².

Вчені Я.Ярош та О.Калішук у наукових працях аргументовано продемонстрували шкідливий вплив історичних травм на історичну свідомість та історичну пам'ять суспільств та визначили процеси, що впливають на стан наукового усвідомлення проблеми³.

Варто зазначити, що в науковій літературі поняття «колективна», «соціальна», «культурна» та «історична пам'ять» одні дослідники використовують як рівнозначні, тоді як інші розмежовують ці терміни.

Відтак, у сучасному науковому просторі немає єдиного підходу щодо відповідності дефініцій історичної пам'яті та історії. Англійський вчений, філософ Р. Дж. Коллінгвуд (R.G. Collingwood) підкреслював незалежність пам'яті від історії зазначаючи, що пам'ять – це не історія, оскільки історія – це певний вид організованого або похідного знання, а пам'ять жодним чином є ні організованою, ні похідною⁴.

Британський вчений Е. Д. Сміт, аналізуючи культурні основи національної ідентичності, зазначав необхідність вивчати це питання в контексті «історичної соціології націй» у різні історичні періоди. У своїй концепції він виходив з

² Філіпович, М. (2023). Проблеми формування історичної пам'яті в освітній сфері України. *Літопис Волині*, (28), 174–178. <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.24>

³ Yarosh Y. B., Kalishchuk O. M. HISTORY, HISTORICAL MEMORY, MEMORY POLICY: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-221-3.07>

⁴ R.G. Collingwood The Idea of History <https://www.yumpu.com/en/document/view/70443172/download-free-pdf-the-idea-of-history-by-r-g-collingwood>

того, що нація – це «іменована та самовизначена людська спільнота, члени якої дотримуються спільних міфів, спогадів, символів, цінностей та традицій». Ці ідеї стали теоретичним підґрунтям вивчення концепту «історична пам'ять»⁵.

Для окремих науковців історична пам'ять іноді виступає синонімом історії, що не відображає реального співвідношення цих понять. Дійсно, зв'язок між ними існує з незапам'ятних часів: ще в давнину головну функцію історії розуміли як функцію «забуття», тобто збереження пам'яті про події, що відбулися. Тема пам'яті була предметом дослідження ще античних філософів. У писемних культурах завданням історика було не тільки фіксувати події, що відбулися, а й виносити з них моральні та політичні наслідки. Однак, тексти зберігали лише окремі фрагменти інформації про те, що сталося з народами, і, як правило, подавали особливу, упереджену версію історії.

Ймовірно, першим мислителем, хто розглядав легенди та традиції як частину історичної пам'яті, був італійський філософ першої половини XVIII століття Дж. Віко (G. Vico), який вважав, що усна традиція, втілена в міфах, містить спогади про справжні події. Він зазначав, що люди мають занадто багато укорінених уявлень про себе та близькі їм речі, і через це вони виглядають як дивними перед тим, чого не розуміють⁶.

Німецький філософ Ф. Ніцше (F. Nietzsche) у своїй праці «Про користь та шкоду історії для життя» першим порушив питання про соціальну функцію забуття; головним завданням для нього було визначити межу, за якою пам'ять стає загрозою для сьогодення. Так само, як окремі люди інколи мусять забувати, щоб зцілитися, так само чинять і народи та культури. Ф. Ніцше (F. Nietzsche) стверджував, що неможливо жити взагалі без можливості забуття: «Існує такий ступінь безсоння, роздумів, історичного почуття, через який життя зазнає шкоди і зрештою гине, чи то людина, чи народ, чи культура». Ф. Ніцше (F. Nietzsche) не поділяє позитивістського погляду на наукову історію як на «посудину» історичної пам'яті⁷.

Засновником теорії історичної колективної пам'яті вважається відомий французький соціолог М. Хальбвакс (M. Halbwachs). Він відмежував колективну пам'ять, з одного боку, від історії, а з іншого – від індивідуальної пам'яті, тобто пам'яті про події, пережиті окремою людиною. М. Хальбвакс (M. Halbwachs) об'єднав усі різноманітні форми відтворення минулого в єдине поняття та запропонував розглядати пам'ять як колективне соціальне явище, а згодом визначив колективну пам'ять як уявлення про минуле, спільне та створене членами соціальної групи⁸. Вчений першим зрозумів, що пам'ять є соціально зумовленим явищем: суспільство створює рамки для спогадів; спільні події та

⁵ Smith, Anthony D. (1994). *National identity* (Trans. from English by P. Taraschuk). Kyiv, Osnovy. (In Ukrainian).

⁶ G. Vico, J. Taylor, R.C. Miner, *The New Science*, Yale University Press, 2020, p. 480.

⁷ F. Nietzsche, *On the Uses and Disadvantages of History for Life*, in: *Untimely Meditations*, Cambridge University Press, 1997, p. 62. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511812101>

⁸ M. Halbwachs, *The social frameworks of memory*, in: *On Collective Memory* (Heritage of Sociology Series) 1st Edition, intr. by Lewis A. Coser, Chicago, University of Chicago Press, 1992, pp. 37–67.

постаті втілюють ідентичність групи; існує стільки спогадів, скільки є груп. Однак він також зазначає, що пам'ять є необхідним елементом для життя та виживання суспільства, яке є тим спільним елементом, що утворює суспільство і є запорукою його ідентичності. Однак він також зазначає, що пам'ять є необхідним елементом для життя та виживання суспільства, оскільки вона є тим спільним, що утворює суспільство, і є запорукою його ідентичності.

На думку М. Хальбваха (М. Halbwachs), історія не є універсальною, це завжди історія окремих груп, а групи можуть бути різними – як невеликі місцеві спільноти, так і нації. Однак, чим більша спільнота, тим більше цілеспрямованих зусиль потрібно для формування та збереження колективної пам'яті. Окрім того, одночасно існує кілька варіантів колективної пам'яті. Це зумовлено одночасним існуванням багатьох груп і кожна з них має свою історію. Саме М. Гальбваха (М. Halbwachs), висловив глибоку думку про історичну пам'ять як найважливіший чинник самоідентифікації соціальної чи будь-якої іншої групи⁹.

Теоретичні погляди українських вчених були методологічним підґрунтям історичної пам'яті у вітчизняній історіографії. Так, М. Грушевський, розкриваючи «соціальну та освітню цінність» в контексті сучасної історії, вказував, що її можна в різний спосіб застосовувати у суспільному житті. Як вважає М. Грушевський, вивчення «історії рідної землі» створює основу «історичної освіти» і має формувати в свідомості людини «культ рідної традиції, рідного краю, моральних цінностей, що пізнаються нею»¹⁰.

Провідний український вчений в галузі методології історії, Л. Зашкіняк, аналізуючи історичну пам'ять в контексті сучасних суспільних функцій історії, вважає, що історична пам'ять є значимою для сучасного суспільства. Вона уможливорює легітимацію всіх соціальних груп, народів та країни. Окрім того, вчений підкреслив, що наукові історичні знання слугують для коригування історичної пам'яті суспільства¹¹.

У наукових розвідках Г. Касьянов викладає власну позицію щодо «сутності взаємовідносин між історією та пам'яттю» і представляє останню в контексті міфотворення. На переконання науковця, історична наука спростовує міфи пам'яті та відтворює минуле, суворо дотримуючись принципів «об'єктивності»¹².

Розглядаючи історичну пам'ять український вчений Н. Яковенко, співвідносить «історичну пам'ять» із міфом, оскільки вона відбирає з хаотичного

⁹ М. Halbwachs, The social frameworks of memory, in: On Collective Memory (Heritage of Sociology Series) 1st Edition, intr. by Lewis A. Coser, Chicago, University of Chicago Press, 1992, pp. 37–67.

¹⁰ Грушевський, М. (2002). Історія та її соціально-виховне значення. У: П. Сохан (ред.). Твори: У 50 т. Т. 4. Кн. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917 – квітень 1918). Львів, Світ, 267–278

¹¹ Зашкіняк, Л. (2009). Історична пам'ять та соціальні функції історії в сучасному світі (с. 156–159). У: Україна – Європа – Світ. Випуск 2. Тернопіль, Тернопільський Національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

¹² Касьянов, Г. (2016). Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію та генеалогію понять. *Український історичний журнал*, 2, 118–137 http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2016_2_8

потоків існування лише певні цінності, необхідні для спільноти, а також дозволяє подолати швидкоплинність і мінливість життя окремої людини»¹³.

Зарубіжний науковий простір щодо проблеми історичної пам'яті представлений значними дослідженнями. Так, французький вчений П. Нора (P. Nora) стверджує, що пам'ять слугує для уявлення сьогодення, перестає бути сукупністю елементів минулого, які варто запам'ятати, а стає способом усвідомлення сьогодення, тобто пам'ять – це емоційний досвід, пов'язаний із реальним або уявним спогадом, який допускає всілякі маніпуляції, зміни, переміщення та забуття¹⁴.

Й. Рюзен (Ryuzen I.) визначає історичну пам'ять як ментальну здатність суб'єктів зберігати спогади про пережитий досвід, який є необхідною основою для формування історичної свідомості. Водночас, як сукупність значущих дій з упорядкування спогадів, що здійснюються в процесі формування історичної свідомості шляхом осмислення пережитого досвіду. Відомим твором вченого є колективна праця «Місця пам'яті» (Les Lieux de mémoire). У книзі представлено перелік офіційних проявів національної пам'яті – пам'ятників і святинь, національних історичних хронік, громадських довідників та підручників з історії, державних архівів і музеїв, створених на честь французької ідентичності. І на думку вченого, це не місця у вузькому, географічному значенні, вони визначаються як своєрідні точки перетину, де формується та концентрується пам'ять суспільства. Їхня головна функція – збереження колективної історичної пам'яті¹⁵.

Відповідно до концепції Я.Ассмана (Assman Y.), історична пам'ять може бути комунікативною та культурною. Комунікативна пам'ять більше зосереджена на безпосередній, живій взаємодії та передачі досвіду між людьми, тоді як культурна пам'ять опирається на більш офіційні та усталені форми збереження та передачі знань і цінностей. Обидва види пам'яті відіграють ключову роль у формуванні колективної ідентичності та історичної свідомості суспільства¹⁶.

Категорія історичної пам'яті є складним і багатогранним за своєю сутністю, яка охоплює колективний досвід, знання, емоції та інтерпретації, що пов'язані з минулими подіями та періодами. Історична пам'ять є основним механізмом збереження та передачі історичного досвіду від одного покоління до іншого, що робить її невід'ємною складовою культурної та соціальної спадщини суспільства.

Історична пам'ять передбачає не лише фактичні дані про минуле, а й їх інтерпретацію та символіку. Різні історичні події та історичні персонажі можуть сприйматися по-різному в різних соціокультурних контекстах, що може зумовити різну інтерпретацію історичної пам'яті. Необхідно враховувати

¹³ Яковенко Н. Вступ до історії. Київ: Критика, 2007. С. 34.

¹⁴ Nora P. Rethinking France. Les Lieux de mémoire. V. 4. Histories and Memories. L., 2010. 504 p.

¹⁵ Ryuzen I. Krizis, trauma i identichnost' // "Tsep' vremen": problemy istoricheskogo soznaniya / Otv. red. L. P. Repina. M.: IVI RAN, 2005.

¹⁶ Assman Ya. Kul'turnaya pamyat': Pis'mo, pamyat' o proshlom i politicheskaya identichnost' v vysokikh kul'turakh drevnosti. M.: Yazyki slavyanskoi kul'tury, 2004. 368 s.

також емоційні аспекти, такі як почуття гордості, скорботи, провини або сорому, пов'язані з певними історичними подіями або періодами. Ці емоції формуються на основі особистого або колективного сприйняття минулого і можуть чинити значний вплив на поведінку та переконання людей.

Історична пам'ять допомагає зберегти важливі моменти минулого, які стають основою для формування сучасних цінностей і слугують орієнтиром для майбутніх поколінь.

Однак, історична пам'ять є більш складним процесом, ніж просте збереження минулих подій. Вона функціонує як система організованого збереження та відтворення колективного досвіду народу чи нації з метою зміцнення її єдності та координації спільної діяльності. У даному контексті історичну пам'ять можна розглядати, як інструмент впливу на суспільну свідомість, яка активно формується та адаптується з урахуванням сучасних вимог. Зміст історичної пам'яті є результатом взаємодії різноманітних чинників: індивідуальні враження, переживання, образи, оцінки, емоції, а також колективні спогади, що підкреслює її суб'єктивний і мінливий характер.

Аналіз наукового дискурсу щодо різних аспектів історичної пам'яті показує, що вона є невід'ємною частиною культурної та соціальної спадщини нації, визначаючи її ідентичність та самосвідомість.

На думку С.Коленко, представлену у наукових працях, генезис історичної пам'яті є складним і багатоступеневим процесом, що передбачає формування, розвиток і трансформацію колективного досвіду та сприйняття минулого. Цей процес тісно пов'язаний з історичними подіями, соціокультурними контекстами та механізмами передачі знань і переживань від одного покоління до іншого. Нові події та переживання впливають на сприйняття минулого та його інтерпретацію¹⁷.

Історична пам'ять може бути модифікована, переосмислена або навіть спотворена під впливом різних факторів, таких як політичні, релігійні або культурні зміни.

Усі ці аспекти генезису історичної пам'яті взаємопов'язані й впливають один на одного, створюючи складну динаміку формування та трансформації колективного досвіду й сприйняття минулого. Розуміння цього процесу дозволяє краще усвідомити роль і значення історичної пам'яті у формуванні національної ідентичності.

Відтак, можна зробити важливий висновок, що у сучасному науковому дискурсі історична пам'ять – це не просто окремий феномен, вона має ознаки окремої наукової галузі, що активно розвивається. Її прикладний характер проявляється в існуючих практиках соціальної освіти. Якщо врахувати необхідність розвитку позакласної дидактики, історична пам'ять є основою для розвитку музейної педагогіки, педагогіки «місць пам'яті», усної історії, проєктних технологій та інших методів педагогічної діяльності, що користуються великим попитом в освітньому просторі.

¹⁷ Коленко С. Історична пам'ять, Історія та історична пам'ять. *Менеджмент у сфері культури і мистецтва*. Підручники для студентів онлайн. URL: stud.com.ua

2. Потенціал історичної пам'яті в контексті формування національної ідентичності

У галузі досліджень історичної пам'яті увага зазвичай зосереджується на: музеях, пам'ятниках та меморіалах, як місцях, де пам'ять конструюється та передається. Коли освіта визначається як місце пам'яті, увага часто вузько зосереджується на тому, що освіта лише як механізм передачі вже готових історичних наративів. Натомість освітній процес – це активний динамічний простір де пам'ять створюється та формується посередництвом суб'єктів освітньої спільноти.

Історична пам'ять, що формується в рамках ціннісних суджень суспільства, в якому живе особистість, впродовж історичного процесу є активним минулим, яке формує особистість індивіда. Це історичне минуле має багато динамічних аспектів, змінних та основних утворень, що формуються під його впливом. Національна ідентичність, одна з них, відображає тип ідентичності, що виникає та розвивається відповідно до історичної пам'яті індивіда.

Впродовж останніх років дослідження в царині гуманітарних наук дали результати, які підтверджують і визнають, що історія формує соціальний світ через систему освіти. Оскільки цей аспект історичної пам'яті поєднує особистість із суспільством, у якому вона живе та розвивається, він формує її сучасні риси на основі ціннісних суджень, які вона отримує зі свого минулого. Це сприяє формуванню національної ідентичності, зміцнюючи приналежність особистості до певної спільноти.

На нашу думку, пам'ять – це соціальний процес, який формується не тільки через офіційну історію, а й через культурні практики, взаємодії, діалоги між усіма учасниками освітнього процесу.

І Набитович, у своїх дослідженнях вказує, історична пам'ять має вирішальне значення для формування національної ідентичності, культурної традиції та суспільних цінностей. В освітньому просторі вона відіграє роль провідника між минулим і сьогоденням, впливаючи на те, як студенти розуміють свою країну, світ та своє місце в ньому¹⁸.

Історична пам'ять и – це загальноприйняте сприйняття та тлумачення минулих подій у суспільстві. На відміну від академічної історії, яка прагне об'єктивності через дослідження та докази, історична пам'ять часто є селективною та емоційно забарвленою. Вона формується через наративи, символи, вшанування та освітні системи.

Освіта є одним із найбільш потужних інструментів формування історичної пам'яті. Завдяки системному навчанню здобувачі освіти отримують знання про ключові історичні події, національних діячів та героїв, знакові події та важливі культурні здобутки суспільства. Цей процес сприяє формуванню національної ідентичності; розвитку громадянської відповідальності; розуміння та усвідомлення культурної спадщини; збереження та популяризація загальнонаціональних цінностей.

¹⁸ І. Набитович. (2022) Пам'ять, історична проза та формування національної ідентичності. *Слово і Час*. № 4. С. 45–57.
<https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789/189487>

Історична пам'ять еволюціонує з плином часу. Нові наукові дослідження, соціально-політичні зміни здатні впливати на розуміння та тлумачення історичних подій та явищ. Система освіти завжди спроможні встигати за такими змінами, що спричиняє застарілі або суперечливі наративи.

Поєднання історії з літературою, соціологією, філософією та іншим циклом гуманітарних дисциплін допомагає здобувачам освіти краще зрозуміти широкий контекст історичних подій.

Сучасні інструменти – такі як інтерактивні платформи, віртуальні музеї та цифрові архіви – підвищують зацікавленість та доступність. Однак вони також вимагають ретельної оцінки, щоб уникнути дезінформації.

Відтак, проблема історичної пам'яті в освітньому просторі є одночасно складною та значущою. Незважаючи на те, що освіта має можливість та потенціал формувати освічених, свідомих, критично мислячих та відповідальних громадян, вона також несе ризик упередженості та маніпуляції. Вирішення цих викликів вимагає збалансованого, інклюзивного та критичного підходу щодо організації освітнього процесу. Розвиваючи аналітичні навички та враховуючи різноманітні перспективи, освітні системи можуть забезпечити, щоб історична пам'ять стала інструментом взаєморозуміння та формування національної ідентичності.

З моменту виникнення національної держави пам'ять та історія є ключовими елементами формування національної ідентичності в усіх державах. Значення пам'яті настільки велике, що вона не лише створює національну ідентичність, а й формує та визначає її існування.

За результати наукового пошуку вчені М. Філіпович та Р. Пальчевський стверджують, що національна пам'ять – це не просто сукупність історичних фактів, а живий конструкт, який формує ідентичність народу, його цінності, уявлення про минуле, теперішнє й майбутнє. Держава, освіта та громадянське суспільство – три ключові сили, що впливають на цей процес¹⁹.

При дослідженні значущості історичної пам'яті у формуванні національної ідентичності, на нашу думку, варто враховувати той факт, що інформація про минуле, збережена в колективній пам'яті, впливає на сприйняття себе та інших представників нації: гордість за «своїх» або, навпаки, переживання негативних емоцій, розчарування, які в майбутньому, зокрема, можуть сприяти розми- ванню етнічної самосвідомості.

Історична пам'ять є надзвичайно важливим чинником формування національної ідентичності будь-якої нації у світі. Нерозривний зв'язок між історичною пам'яттю та національною ідентичністю є науково доведеним фактом.

У сучасних наукових розвідках науковці наголошують на значимості та важливості історичної пам'яті в системі формування цінностей народу. Однак це питання залишається предметом інтенсивних досліджень у дискурсах різних міждисциплінарних досліджень (історія, соціологія, політологія, філософія, педагогіка, психологія, культурологія тощо). З огляду на наявні праці,

¹⁹ Філіпович М.Б. Пальчевський Р.С. ((2025) Особливості збереження та репрезентації історичної спадщини в Україні та Литві. *Актуальні питання історії*. С.403–407. https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2025/1_2025/58.pdf

ця тема здебільшого досліджувалася в контексті глобальних трансформацій та інших воєн.

Натомість російсько-українська війна зумовила актуалізацію цієї проблеми, в контексті національних змін у надзвичайних ситуаціях (зокрема під час воєн), що підвищує значущість національної ідентичності, важливою ознакою якої залишається історична пам'ять. Окрім того, як зазначають у своєму дослідженні Л. Дрогомирецька, Н. Юган, П. Костючок, Л. Бабенко та О. Курок, у сучасних реаліях російської агресії, дослідження історичної пам'яті набуло особливої значущості. Насамперед, це питання є важливим з огляду на актуальність переосмислення та усвідомлення історичних подій, які стали ключовим елементом спротиву агресії та збереження національної єдності²⁰.

Одним із чинників формування національної ідентичності є історична пам'ять. Ідентичність формується в процесі осмислення нацією своєї історії, свого нинішнього становища та можливих і бажаних перспектив.

Національна ідентичність, серед інших типів ідентичності, визнається як стиль національної культури, що розвивається на індивідуальному та соціальному рівнях. У цьому контексті національна ідентичність – це поняття, яке використовується для позначення характеристик, які відрізняють особистість та суспільство. Ідея ідентичності вперше була використана в цьому значенні американською вченою Маргарет Мід (1901–1978), яка стверджувала, що дослідження культури та ідентичності – це дослідження «національного характеру». Вчена вважала, що ідентичність особистості (включаючи національну) – це не вроджене, а соціально сформоване явище. Основною ідеєю у наукових дослідженнях було твердження автора, що ідентичність не є сталою, вона змінюється під впливом освіти, традицій та соціального середовища, що досить важливо в контексті формування національної ідентичності²¹.

Історичний процес має суттєвий вплив на формування та збереження національної ідентичності, значення якої зросло з появою національних держав, про що у своїх дослідженнях стверджує Г. Касіанов. Ідея націоналізму, що мала значний вплив на формування національних держав, відіграла важливу роль у розвитку національної ідентичності²².

Як вважають Бушат П. та Ріме Б. (Bouchat, P. & Rime), національна ідентичність – це соціальна динаміка, яка формується під впливом історичної пам'яті. З огляду на ці аспекти, національна ідентичність набуває цінності завдяки тому, що формується під впливом індивідуальної та соціальної пам'яті. Слова «Народ без пам'яті – це народ без майбутнього», а також твердження

²⁰ Drohomiretska, L., Yuhana, N., Kostyuchok, P., Babenko, L., & Kurok, O. (2024). The influence of historical memory on the formation of national identity: a response to the challenges of the Russian-Ukrainian war. *Amazonia Investiga*, 13(81), 108–116. <https://doi.org/10.34069/AI/2024.81.09.8>

²¹ Margaret Mead «Coming of Age in Samoa» A Psychological Study of Primitive Youth for Western Civilisation. New York 1928. <https://dn790000.ca.archive.org/0/items/comingofageinsam00mead/comingofageinsam00mead.pdf>

²² Kasianov, G. (2023). *Nationalist Memory Narratives and the Politics of History in Ukraine since the 1990s*. Nationalities Papers, 1–20. <https://doi.org/10.1017/nps.2023.10>

психологів, що «людина без пам'яті просто не є людиною», підтверджують, що соціальна ідентичність насамперед пов'язана із спільним минулим.²³

В контексті цієї теорії можна зазначити, що «історична пам'ять» та «ідентичність» є нерозривними поняттями, між якими існують тісні зв'язки та взаємозалежність. Адже збереження пам'яті є однією з ключових передумов для самовизначення індивідів та зміцнення соціальних груп. Такий підхід містить аргументи, які сприятимуть формуванню соціальних ціннісних суджень та формуванню національної ідентичності.

Доленосні, кризові епохи та періоди масштабних соціально-економічних подій супроводжуються посиленням етнонаціональних зв'язків у суспільстві. Як зазначають І.Краснодемська та Г. Чечельницька саме в умовах соціальної нестабільності посилюється орієнтація на національну спільноту²⁴.

Формування національної ідентичності, складний процес, що вимагає ідеологічної інфраструктури, базується головним чином на створенні позитивного минулого. Особистості з історичною свідомістю мають спільну історію, ціннісні судження та національну ідентичність через своє суспільство. З усіх цих причин історична пам'ять займає найважливіше місце та виконує важливу функцію у формуванні національної ідентичності, що ґрунтується на таких основних компонентах, як спільна історія, мова, релігія, географія та культура.

Аналіз наукового дискурсу щодо різних аспектів історичної пам'яті показує, що вона є невід'ємною частиною культурної та соціальної спадщини нації, визначаючи її ідентичність та самосвідомість. Вивчення та розуміння історичної пам'яті відіграють важливу роль у формуванні свідомого та толерантного суспільства, здатного вийти за межі національних і культурних кордонів. Як зазначає М.Школяр, історична пам'ять не обмежується уявленням суспільства про минуле, хоча її ретроспективна спрямованість залишається незмінним фактом: це і пам'ять про минуле, і сам досвід. Вона не пасивна і не статична; за її допомогою, шляхом переосмислення минулого в сучасних інтерпретаціях, налагоджується система зв'язків сьогодення з минулим і майбутнім. Разом з тим створені попередніми поколіннями матеріальні та духовні цінності не залишаються в незмінному вигляді²⁵.

Усі наступні покоління сприймають їх уже в оновленому вигляді, що зумовлено, насамперед, прискоренням темпів змін, внаслідок яких досягнення минулого досить швидко застарівають, а збереженої спадщини вже недостатньо тим, хто живе в нових умовах». Л.Нагорна. зазначає, що пам'ять виступає як історико-філософський та культурологічний феномен, забезпечуючи багатогранний горизонт діяльності музеїв, надає необхідну безперервність культурній спадщині, визначає її розуміння та сприйняття наступними

²³ Bouchat, P. & Rime, B. (2018). National Identity and Collective Memory: A Social Psychological Perspective, *Bridging Disciplinary Perspectives of Country Image, Reputation, Brand, and Identity*, Routledge, 1–16.

²⁴ I. Krasnodemska, H. Chechelnyska Events in eastern and southern Ukraine in retrospect of post-soviet relation OI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4073.28>

²⁵ Школяр, М. В. (2019). Актуалізація історичної пам'яті в контексті національної ідентичності. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 22(8), 5–13. <https://doi.org/10.15421/171978>

поколіннями. Безперервність культурного розвитку породжує єдиний процес засвоєння звичаїв та реалізації їх у майбутній практиці безпосередньо протягом життя²⁶.

Національна ідентичність, в наукових розвідках Б.Петруньок, це поняття, яке охоплює політичні, соціальні, психологічні та культурні аспекти. Як соціальний феномен, національна ідентичність характеризується як відносна та змінна категорія. Питання її збереження перегукується з ідеями культурного плюралізму та різноманітності. Визнання права кожної культури та народу на збереження своєї унікальності, а також відповідальність світової спільноти за підтримку культурного різноманіття слугують основою для політики взаєморозуміння та діалогу, що розширює можливості цивілізаційного існування. Глобалізація призводить до перегляду традиційних уявлень про світовий центр цивілізації та її траєкторію розвитку²⁷.

Історична пам'ять значимий чинник у формуванні національної ідентичності, впливаючи на те, як суспільство сприймає своє минуле, осмислює сьогодення та планує майбутнє. Історична пам'ять допомагає об'єднати суспільство навколо спільних переживань та значущих подій. Через свята, пам'ятні дати та національні символи суспільство формує загальне розуміння свого минулого, що сприяє зміцненню колективної ідентичності. Міфи та символи відіграють важливу роль у формуванні національної ідентичності, оскільки вони є ідеалізованими образами минулого, які зміцнюють почуття приналежності до нації. Прикладами можуть бути легендарні історичні особистості, героїчні битви та місця. Усвідомлення та переосмислення минулого – це динамічний процес, впродовж якого різні історичні події та постаті можуть набувати нового значення.

Історична пам'ять допомагає встановити та передати спільні цінності й норми, які визначають національну ідентичність. Окрім того, історична пам'ять відіграє важливу роль у легітимації політичних і соціальних інститутів. Збереження традиційних цінностей та створення нових орієнтирів, що формують національну ідентичність, відбувається посередництвом відродження історичної спадщини, звичаїв, національних свят та ремесл, а також прагнення нації до синтезу традицій та інновацій. Ці процеси нерозривно пов'язані з концепцією історичної пам'яті, яка відіграє ключову роль в усвідомленні нацією своєї унікальності та спадкоємності.

Історична пам'ять допомагає зберегти важливі моменти минулого, які є основою для формування сучасних цінностей і слугують орієнтиром для майбутніх поколінь. Виходячи з цього, на нашу думку, в контексті історичної пам'яті можна виділити такі рівні національної ідентичності:

- національно-історичний, до якого входять: усвідомлення єдності нації, ставлення до нації, уявлення про історію, ставлення до національної спадщини тощо. Уявлення нації про свій культурно-історичний розвиток значною мірою визначає її суспільну та політичну свідомість;

²⁶ Нагорна Л.П. (2012) Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ : ІПІЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України. 328 с.

²⁷ Петруньок Б. Поняття ідентичності в контексті українознавчих досліджень. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*. 16. 2012. С. 14–16

- формально-практичний, який передбачає результат практичного втілення національних ідей, закріплених і сформованих у суспільній та політичній свідомості нації, ставлення до навколишнього світу.

Поняття «історичної пам'яті» та «національної ідентичності» нерозривно пов'язані між собою, і між ними існують тісні взаємозв'язки та взаємозалежність, оскільки збереження пам'яті є найважливішою умовою самовизначення особистості та зміцнення єдності соціальних груп. Ідентичність формується в процесі осмислення історії нації, її сучасного стану, можливих і бажаних перспектив, а отже, історична пам'ять є чинником формування саме цієї ідентичності. Підкреслюючи цей факт, Дж. Ассманн (J. Assmann) визначає «ідентичність» як «політичну уяву», зумовлену «культурною пам'яттю»²⁸.

Ідентичність, як етнічна, так і національна, зароджується в історичній пам'яті. Отже, національна ідентичність постає як імператив при виборі історичного шляху розвитку нації. Вона діє як результат минулого і водночас як взаємодія з майбутнім, а отже, формування позитивних образів національної ідентичності та історичних дискурсів може сприяти вирішенню проблем національної інтеграції²⁹.

Нація як конструкт цивілізаційної культури є ідеологічним продуктом, створеним найвпливовішими верствами суспільства. Відтак, ідентичність – це інтелектуальний конструкт, який передається представникам національної спільноти через засоби масової інформації, систему освіти та політичну риторику.

У даному контексті, «історична пам'ять» та « національна ідентичність» є нерозривними поняттями, між якими існують тісні зв'язки та взаємозалежність. Адже, як зазначають українські вчені Я. Ярош та О. Каліщук, збереження пам'яті є однією із найважливіших передумов для самовизначення індивідів та зміцнення соціальних груп³⁰.

На думку В.Масненко, коріння етнічної та національної ідентичності вбачає в історичній пам'яті³¹.

Національна ідентичність є динамічною історичною характеристикою буття нації. Їй притаманна специфічна історичність, що забезпечується механізмом «трансляції/інновації». Збереження народом своєї історично безперервної, але видозмінювальної ідентичності, охоплює і глибину сталості та новизну змін. Національна ідентичність постає як певний імператив при виборі історичного шляху розвитку нації. Вона виступає як результат минулого і одночасно як ангажованість відносно до майбутнього.

Відтак, можна з упевненістю стверджувати, що історична пам'ять виконує своєрідну «захисну» функцію, спрямовану не лише зберегти етнічну ідентичність на рівні соціальної групи, а й сприяти формуванню національної ідентичності.

²⁸ J. Assmann, *Memory culture*, in: *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge University Press, 2011, pp. 111–147.

²⁹ Грицак Я. Парадокси національної ідентичності. <http://www.day.kiev.ua/189810/>

³⁰ Yarosh Y. B., Kalishchuk O. M. History, historical memory, memory policy: theoretical and methodological aspect. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-221-3.07>

³¹ Масненко В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості. *Український історичний журнал*. 2002. № 5. С. 49–62.

Дослідження історичної пам'яті в умовах формування національної ідентичності є необхідним у зв'язку зі змінами ідеологічних установок і посиленням «битв за історію» на пострадянському просторі.

Історична пам'ять відіграє ключову роль в інформаційній війні, оскільки внаслідок перегляду історії в пам'яті цілеспрямовано формуються спотворені образи минулого, які активно вкорінюються в індивідуальній та суспільній свідомості, тим самим сприяючи суттєвій трансформації духовної ситуації в суспільстві, зумовлюючи духовні потрясіння (ненависть до минулого, відторгнення сьогодення, страх перед майбутнім), відчутні зміни у сфері цінностей (розмиття меж між моральним і аморальним) та своєрідний страх існування. У результаті людина перетворюється з активного суб'єкта історичного процесу та політичного життя на об'єкт маніпуляцій та мовчазну жертву, послаблюючи національну безпеку держави. Це означає, що історична пам'ять є важливим чинником не лише у формуванні національної ідентичності, а й у забезпеченні національної безпеки, а минуле держави є справжнім плацдармом інформаційної війни. Тому формування національної ідентичності к контексті історичної пам'яті є важливими завданням держави та системи освіти.

Таким чином історичну пам'ять, яку в науковому просторі вчені розглядають як пам'ять про минуле, має незаперечний вплив на формування національної ідентичності. Оскільки ціннісні судження суспільства впливають на колективну пам'ять, історична пам'ять є дуже важливою для національної ідентичності. Знання свого минулого досвіду підвищує сучасну відповідальність індивідів і формує усвідомлення національної ідентичності.

Цей процес пов'язаний із тим, що пам'ять індивіда визначається суспільством, а колективна пам'ять, яка виникає внаслідок цього, відображає активне минуле, що формує як індивідуальну, так і національну ідентичність.

Національна ідея передбачає сукупність ключових цінностей, ідеалів і цілей, які об'єднують націю та визначають її унікальну ідентичність і місце у світі. Вона формується через історичний досвід, культурні традиції, соціальні норми та політичні прагнення. Національна ідея може включати в себе ідеали та цінності, які визначають суспільні прагнення та поведінку, уявлення про призначення нації, її роль та внесок у світовий історичний процес, культурну спадщину, яка формує унікальність нації. Сутність історичної пам'яті складають колективні спогади та інтерпретації минулого, які передаються з покоління в покоління та впливають на самосвідомість суспільства. Вона поєднує в собі загальні переживання історичних подій, досвід збереження та шанування пам'яті про значущі історичні події та особистості через пам'ятники, музеї, свята та ритуали, освітні програми, які формують розуміння та сприйняття минулого у покоління.

Історична пам'ять відіграє ключову роль у формуванні національної ідеї, оскільки вона створює основу для колективної ідентичності. Переосмислення історичних подій та інтерпретація минулого можуть впливати на трансформацію національної ідеї. Зміна суспільного сприйняття тих чи інших історичних подій та явищ може спричинити зміну цінностей та ідеалів, що складають національну ідею. Історична пам'ять сприяє соціальній згуртованості, забезпечуючи загальний наратив та усвідомлення колективного досвіду. Це, зокрема, зміцнює національну ідею, роблячи її більш стійкою та значущою для суспільства.

Історична пам'ять, відіграє ключову роль у формуванні колективної ідентичності, впливаючи на соціальні та політичні процеси, і продовжує бути актуальною та значущою темою в наукових та громадських дискусіях; вона може бути використана для зміцнення єдності суспільства, легітимізації влади та політичних рішень.

Національна ідея та історична пам'ять тісно пов'язані й взаємно збагачують одна одну. Історична пам'ять формує основу для національної ідеї, легітимізує її та підтримує її актуальність. Водночас, національна ідея спрямовує тлумачення та переосмислення історичної пам'яті, забезпечуючи її значущість для сьогодення та майбутнього суспільства. Разом вони відіграють ключову роль у формуванні та підтримці національної ідентичності

Таким чином, історична пам'ять є фундаментальним елементом у формуванні національної ідентичності. Вона об'єднує людей, створює та підтримує національні міфи й символи, формує загальні цінності та норми, легітимізує політичні інститути, мобілізує націю у критичні моменти, дозволяє переосмислювати минуле та зберігає культурну спадщину, сприяючи формуванню сильної та згуртованої національної спільноти

ВИСНОВОК

Історична пам'ять, як одна зі складових суспільної свідомості, передбачає сукупність форм вираження суспільного сприйняття та інтерпретації історичної спадщини. Це не просто накопичення фактів про минуле, але й осмислення, передача та переосмислення цих фактів у контексті сьогодення та майбутнього. Історична пам'ять передбачає: спільні переживання подій минулого, які передаються через покоління; важливі національні свята, пам'ятні дати та річниці значущих подій, які об'єднують суспільство в єдиному спогаді; способи, якими різні групи та суспільства інтерпретують минуле, впливаючи на їхнє сьогодення та майбутнє; музейні експозиції та пам'ятники, які формують уявлення про важливість тих чи інших історичних подій та особистостей.

Історична пам'ять відіграє ключову роль у формуванні колективної національної ідентичності, впливаючи на соціальні та політичні процеси, і продовжує бути актуальною та значущою темою в наукових та громадських дискусіях; вона може використовуватися для зміцнення єдності суспільства, легітимізації влади та політичних рішень

Генезис історичної пам'яті пов'язаний із механізмами її передачі від одного покоління до іншого. Це може відбуватися через освітні інститути, ЗМІ, сімейні традиції, релігійні обряди та інші форми соціальної комунікації.

У рамках основних висновків варто зазначити, що історична пам'ять має суттєвий вплив на національну ідентичність особистості, її ставлення до себе, до представників своєї та інших етнічних спільнот і груп, оскільки вона зберігає інформацію про історію народу, його героїв, досвід взаємовідносин з іншими народами, а також різні види емоційних оцінок певних подій. Пам'ять про минуле народу зміцнює зв'язок між поколіннями, окремими членами спільноти. Важливу роль відіграють спогади про значущі події, героїв, подвиги предків, а також відзначення значимих дат.

Література

1. Готра О. (2015) Історична пам'ять як чинник формування ідентичності. *Інтермарум: історія, політика, культура*. Вип. 2. № 25 С. 143–155. <https://intermarum.zu.edu.ua/article/view/90416/86175>
2. Грицак Я. Парадокси національної ідентичності. <http://www.day.kiev.ua/189810/>
3. Грушевський, М. (2002). Історія та її соціально-виховне значення. *Твори: У 50 т. Т. 4. Кн. I: Серія «Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень*. Львів. Світ, 267–278
4. Зашкіняк, Л. (2009). Історична пам'ять та соціальні функції історії в сучасному світі. *Україна–Європа–Світ*. Вип.2.Тернопільський нац. педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. С. 156–159.
5. Касянов, Г. (2016). Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію та генеалогію понять. *Український історичний журнал*, 2, 118–137. http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2016_2_8
6. Коленько С. Історична пам'ять, Історія та історична пам'ять. *Менеджмент у сфері культури і мистецтва*. Підручники для студентів онлайн. URL: stud.com.ua
7. Масненко В. (2002) Історична пам'ять як основа формування національної свідомості. *Український історичний журнал*. 2002. № 5. С. 49–62
8. Набитович І. (2022) Пам'ять, історична проза та формування національної ідентичності. *Слово і Час*. № 4. С. 45–57. <https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789/189487>
9. Нагорна Л.П. (2012) Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України. 328 с.
10. Петруньок Б. (2012) Поняття ідентичності в контексті українознавчих досліджень. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*. № 16. С. 14–16.
11. Судин Д.(2021) Множинність моделей історичної пам'яті в українському суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. № 3. С. 65–90.
12. Тимошенко , О.І., Корнієвський , О.А. і Чупрій , Л.В.(2026) Історична пам'ять як чинник формування національної ідентичності. *Політичне життя*. (Бер 2026), 49–56. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2026.1.8>.
13. Філіпович, М. (2023). Проблеми формування історичної пам'яті в освітній сфері України. *Літопис Волині*, (28), 174–178. <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.24>
14. Філіпович М.Б. Пальчевський Р.С. ((2025) Особливості збереження та репрезентації історичної спадщини в Україні та Литві. *Актуальні питання історії*. С. 403–407. https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2025/1_2025/58.pdf
15. Яковенко Н. (2007) Вступ до історії. Київ : Критика, 2007. С. 34.
16. Drohomyretska, L., Yuhan, N., Kostyuchok, P., Babenko, L., & Kurok, O. (2024). The influence of historical memory on the formation of national identity: a response to the challenges of the Russian-Ukrainian war. *Amazonia Investiga*, 13(81), 108–116. <https://doi.org/10.34069/AI/2024.81.09.8> (In Ukrainian).

17. Kasianov, G. (2023). Nationalist Memory Narratives and the Politics of History in Ukraine since the 1990s. *Nationalities Papers*, 1–20. <https://doi.org/10.1017/nps.2023.10> (In Ukrainian).
18. I. Krasnodemska, H. Chechelnytska Events in eastern and southern Ukraine in retrospect of post-soviet relation . <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4073.28> (In Ukrainian).
19. Yarosh Y. B., Kalishchuk O. M. HISTORY, HISTORICAL MEMORY, MEMORY POLICY: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-221-3.07> (In Ukrainian).
20. Assman Y. (2004) Kul'turnaya pamyat': Pis'mo, pamyat' o proshlom i politicheskaya identichnost' v vysokikh kul'turakh drevnosti. *Yazyki slavyanskoj kul'tury*. 368 s.
21. Assman Y. (2004) Kul'turnaya pamyat': Pis'mo, pamyat' o proshlom i politicheskaya identichnost' v vysokikh kul'turakh drevnosti. *Yazyki slavyanskoj kul'tury*. 368 s.
22. Assmann J. (2011) Memory culture, in: *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge University Press, pp. 111–147.
23. Bouchat, P. & Rime, B. (2018). National Identity and Collective Memory: A Social Psychological Perspective, Bridging Disciplinary Perspectives of Country Image, Reputation, Brand, and Identity, Routledge, 1–16.
24. Collingwood R.G. The Idea of History. <https://www.yumpu.com/en/document/view/70443172/download-free-pdf-the-idea-of-history-by-r-g-collingwood>
25. Margaret Mead «Coming of Age in Samoa» A Psycholgia Study of Primitive Youth for Western Civilisation. Nev York 1928
26. <https://dn790000.ca.archive.org/0/items/comingofageinsam00mead/comingofageinsam00mead.pdf>
27. Halbwachs M., The social frameworks of memory, in: *On Collective Memory (Heritage of Sociology Series) 1st Edition*, intr. by Lewis A. Coser, Chicago, University of Chicago Press, 1992, pp. 37–67.
28. Nietzsche F. On the Uses and Disadvantages of History for Life, in: *Untimely Meditations*, Cambridge University Press, 1997, p. 62. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511812101>
29. Nora P.(2010) Rethinking France. Les Lieux de mémoire. V. 4. *Histoires and Memories*. L., 2010. 504 p.
30. Ryuzen I.(2005) Krizis, travma i identichnost'. «Tsep' vremen»: problemy istoricheskogo soznaniya. Otv. red. L. P. Repina. M.: IVI RAN.
31. Smith, Anthony D. (1994). National identity (Trans. from Englis by P. Taraschuk). Kyiv : Osnovy. (In Ukrainian).
32. Vico G., Taylor J., Miner R.The New Science, Yale University Press, 2020, p. 480.

Information about the author:
Tomashevska I.,
 Ukraine